

НЕОБЈАВЉЕНИ ПЛАН БЕОГРАДА С ПОЧЕТКА 18. ВЕКА

ВЛАДИМИР ДУЛОВИЋ

САЖЕТАК:

Стручној јавности мало познат план Београда из Националне библиотеке у Паризу, са сигнатуром Ge C 10281, доноси нове податке о изгледу града, посебно његове вароши, на почетку 18. века. Поређењем са другим плановима из тог периода долази се до закључка да је он настао између 1719. и почетка 1721. године те да је рађен у оквиру припрема за извођење варошких утврђења по плановима мајора Николе Сулија. Детаљном анализом и укрштањем података из корпуса знања о Београду тог времена добили смо вредна сазнања о неколико грађевина, о његовим чаршијама и изграђености различитих крајева. Тиме се овај план града показао као један од највреднијих из епохе пре барокне реконструкције.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *картографски извори, барокна варошка утврђења, Никола Доксатт, Франсоа Никола Сули, чаршије, Београд*

ABSTRACT:

Little-known to the professional public, the map of Belgrade from the National Library in Paris with the signature Ge C 10281 brings new information about the appearance of the city, and in particular its residential quarters, at the beginning of the 18th century. By comparing it with other maps and plans from that period, we arrive at the conclusion that it was created between 1719 and the early months of 1721, and that it was made as part of preparations for the construction of town fortifications according to the plans of Major Francois Nicolas Suly. Through a thorough analysis and cross-referencing of data from the corpus of knowledge about Belgrade at that time, we obtained valuable information about several key buildings, about its market areas (*čaršija*), and about the development of a number of districts. Thus, this map of the city has proved to be one of the most valuable from the era before the baroque reconstruction.

KEYWORDS: *cartographic sources, Baroque city fortifications, Nicolas Doxat de Démoret, Francois Nicolas Suly, čaršija, Belgrade.*

Најстарији планови Београда на којима се осим тврђаве види и варош која ју је окруживала потичу с краја 18. века. Настали су у доба када су се хабзбуршке армије приближавале граду који су између 1688. и 1690. накратко и држале, а израдиле су их аустријске уходе, доцније и војни инжењери и сликари који су пратили војску на походу. За историју Београда они су од највеће вредности јер нам дају слику оријенталног града који ће ускоро нестати, али такође и зато што та слика чини почетну тачку за разматрање претходног урбаног развоја града, с обзиром да се он одвијао без икаквих историјских ломова још од пада у турске руке 1521. године.¹ Сачувани планови су различитог квалитета, али ниједан није довољно добар да би сам дао прецизну слику какву бисмо данас очекивали. Сваки од њих чини само део слагалице коју истраживачи састављају у нади да ће што приближније реконструисати изглед Београда у 16. и 17. столећу.

Београд је остао у фокусу хабзбуршких напора за даљи продор на Балкан. Након велике победе Евгенија Савојског пред Београдом 16. августа 1717. године, последичне предаје града, а потом и Пожаревачког мира (21. јула 1718), који је као круна аустријских успеха омогућио трајнију власт нове европске силе на простору (тадашње) северне Србије, било је могуће посветити већу пажњу изради картографских приказа новостечених поседа. Тада настаје још неколико изузетно вредних планова града, међу којима, због прецизности којима је приказано затечено стање, треба истаћи два – *Мапу дела Београдској дисџрикти* (такозвани Аманов план) из 1722.² и такозвани Доксатов план, настао неколико година доцније, а данас познат из верзије прецртане 1735. године.³ Захваљујући њима, у наше се време могло с одређеном дозом сигурности посветити реконструкцији изгледа града с почетка 18. века, а добијена је и чврста основа за путовање у његову старију прошлост. Ово је најбоље искористио Жељко Шкаламера, историчар уметности запослен у Заводу за заштиту споменика културе Београда а затим и у Народној библиотеци Србије, који је од средине седме па све до средине девете

деценије претходног века предано проучавао старе карте те на основу њих цртао реконструкције изгледа Београда у прошлости.⁴

Сваки новооткривени план Београда из овог периода од непроцењиве је важности јер његово обелодањивање значи потврду или промену многих знања о некадашњем изгледу града. Захваљујући убрзаној дигитализацији колекција светских музеја, већи број до сада непознатих планова постао је доступан истраживачима.⁵ Планови настали у ово доба су изузетно вредан, али и врло специфичан историјски извор који *говори* и када на њему нема уписане ниједне речи. У великом броју случајева, посебно код оних који су цртани а не штампани, они нису пропраћени одговарајућом легендом, па је на истраживачима да проникну у њихову намену, време настанка, веродостојност. Неки од њих приказују постојеће стање, други пројектовано, док су трећи, пак, рађени као извештаји о напретку радова. За велику већину важи да нису цртани тадашњим најсавременијим методама премеравања терена, већ дају само приближно стање. Такође, код оваквих планова тешко је рећи да ли су настали на лицу места или су рађени касније, по сећању. Упркос свим овим опасностима, картографски прикази остају основни извор за познавање изгледа града и просторних односа у њему.

Највреднији и најупућенији међу савременим проучаваоцима београдске прошлости био је несумњиво Марко Поповић (1944–2020), који се током дугог низа година бавио Београдском тврђавом у њеном готово двомиленијумском постојању. Он се, колико су му извори дозвољавали, позабавио плановима за обнову београдских фортификација након 1717. године. Поповић вели да се с тиме отпочело још пре закључења Пожаревачког мира, те наводи да је за тај посао првобитно био задужен инжењеријски пуковник Де Беф [De Boeff], који је од априла 1717. до краја наредне године изградио нову спољну одбрамбену линију око вароши, која је сезала од Саве до Дунава, а била постављена јужније од турске линије из последње опсаде. Нова линија састојала се од грудобрана и рова испред њега. Након Де Бефовог одласка, на његово ме-

сто, тј. положај главног инжењера, дошао је мајор Франсоа Никола Сули [Obristwachtmeister Francois Nicolas Suly], коме је поверена израда пројекта реконструкције старих и изградње нових утврђења, не само у тврђави већ и око целог насеља, које је требало да добије улогу истуреног стратешког упоришта за продор Хабзбуршке царевине ка југу и истоку. Да би то било обављено, било је прво потребно снимити затечене услове и израдити план вароши с најближом околином. *Као резултат овог првог снимања записаног стања може се сматрати један план из Националне библиотеке у Паризу, где су тадашња утврђења Београдске тврђаве приказана са доста тачношћу, док је варош са ближом околином снимљена мање прецизно.* Уз ово, Поповић додаје да је овај посао могао бити обављен током 1718. године.⁶

Фокусирајући се на Тврђаву, Поповићу је промакла чињеница да план из Народне библиотеке Француске (*Bibliothèque nationale de France*), са сигнатуром Ge C 10281, даје убедљиво најдетаљнији и најпрецизнији приказ београдске вароши, њене уличне мреже, објеката и њихових основа, те донекле и њихове намене. Стога ћемо се овде посветити овом значајном документу из београдске прошлости у тежњи да расветлимо време његовог настанка, намере његовог аутора, али и да из његових детаља ишчитамо што више података о београдском насељу тог времена.

У каталогу Народне библиотеке Француске, доступном путем њеног сајта, план је заведен као *Plan de Belgrade et des fortifications*. Затим је наведено да је рађен у размери 1 : 11.000, да је цртан пером, те да су му димензије 955 mm x 690 mm. Такође је убележено да је настао око 1789. године, што је очигледан превид јер на њему не видимо ништа од радова на тврђави као и на преуређењу вароши који су предузети током хабзбуршке владе 1717–1739/1740. године. С обзиром на то да је овај несигнирани план заведен под најопштијим могућим именом (које се, преведено на српски, не би разликовало од неколицине других, једнако уопштених), одлучили смо да га, ради лакшег сналажења, у овом раду означимо као *Несигнирани париски план* (НПП).

Да бисмо размотрили причу о његовом настанку, морамо покушати да извршимо реконструкцију догађаја који су томе претходили. Као што смо већ споменули, Поповић је претпоставио да је израда Сулијевог пројекта обнове фортификација отпочела 1718, а да је завршена 1720. године. Чим су нацрти послани Дворском ратном савету у Беч, Сули се суочио с великим критикама и то пре свега у Београду. Наиме, у јесен исте, 1720. године, на чело администрације хабзбуршке Краљевине Србије постављен је принц Александар Виртембершки. Он и извесни инжењери око њега сматрали су да је довољно да се реконструише тврђава и да се изграде спољна утврђења с друге стране Саве и Дунава, док је обимна, те стога и скупа, бастiona тераса око вароши непотребна, јер се за цену њеног извођења може подићи још пет мањих пограничних утврђења и мноштво редута који би били кориснији. Такође се сматрало да Сулијева траса није водила рачуна о рељефу и да би стога била тешка за извођење. Принц Александар и група око њега поднели су с пролећа 1721. године свој пројекат за обнову, али је он, по савету најбољих стручњака за фортификацију у Бечу, одбачен. Проћи ће читаве две године док се Дворски ратни савет није састао по том питању. Извесни радови по Сулијевом пројекту су изведени (поново не знамо тачно када), али је ускоро након тога, због свих замерки, његов концепт одбачен, а сам Сули напушта Београд најкасније током 1723, јер га исте године налазимо на месту директора царских фортификација у Брну.⁷ Израда новог плана поверена је Николи Доксату де Морезу који је своју верзију тврђавских и варошких утврђења израдио 1723. године. Део његовог пројекта који се односио на варошку фортификацију усвојен је у Бечу априла 1725. године. Радови су почели свечаним полагањем камена темеља које је обавио принц Александар 18. јуна 1725. на месту будуће Виртембершке, доцније Стамбол-капије (данас простор Трга републике) и биће настављени све до почетка наредног рата с Турцима, тј. до 1737. године.⁸

Несигнирани париски план даје нам приказ целокупног Београда и његове непосредне околине, укључујући и стратешки важне друге (леве) обале

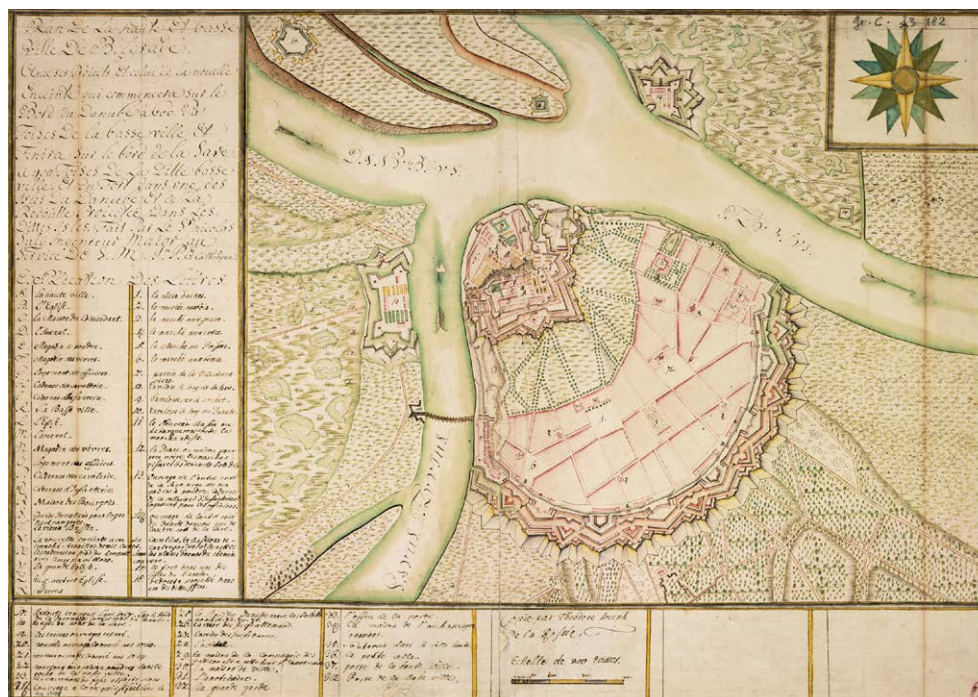

Сл. 1. Несигурни ириски план (скен оригиналног плана
Ge C 10281 из Народне библиотеке Француске у Паризу)

Саве и Дунава, те већег дела Великог ратног острва (сл. 1). Као и многи други планови тога доба, оријентисан је тако да се север налази са посматрачеве леве стране. Цртан је пером и мастилом у две боје, од којих је друга, црвена, коришћена само за одређене делове тврђавских зидина. Оно што се на њему одмах уочава јесте да не садржи ни један једини натпис, па је на тај начин немогуће сазнати његову сврху или годину настанка. Само наизглед јасан, овај картографски приказ већ након летимичног прегледа збуњује пре свега јер се на њему виде нове, барокне зидине које једним делом окружују варош. Штавише, тешко је проценити да ли је на њему уцртано пројектовано или већ постојеће стање тих фортификација. Њихов део најближи обали Дунава налази се на сличном месту где и оно што из каснијих картографских представа знамо да је било изведено (в. касније). Део зидина на супротној, Савској падини, уцртан преко постојеће уличне мреже, до сада је у овом свом виду био непознат истраживачима. Ови детаљи наводе на помисао да су посреди зиди-

не које је *ишк* *ишребало* градити. Међутим, дунавски и савски део се не сусрећу (осим скицираним те једва уочљивим одсеком кружнице), па је средишња деоница варошких утврђења, на гребену брега и око стратешког виса изнад Ташмајдана, скоро потпуно отворена, брањена са само четири редута. Овај *curiosum* помера клатно ка мисли да план (барем делимично) бележи фактичко стање: зашто би иначе на овом најосетљивијем месту за одбрану Београда уместо снажних зидина стајали тек пуки редути? Напоследку, с обзиром на то да се на неколико места на плану примећује употреба другачијег пера и мастила те друга, рекли бисмо несигурнија, рука, отвара се и питање да ли је план настао у један мах или је на њему цртано више пута с различитим намерама.

Већ смо поменули да је М. Поповић претпоставио да је реч о плану који је могао настати 1718. године те да је мајор Сули, на основу ове *подлоге* *зайочео* *израду* *пројеката* *нових* *београдских* *утврђења*.⁹ Поповић на истом месту наводи да је копија плана београдских утврђења мајора Сулија сачувана тако-

Сл. 2. Сулијев план (скен оријиналног плана
Ge C 23182 из Народне библиотеке Француске у Паризу)

ђе у Националној библиотеци у Паризу. Међутим, увидом у дотични *План Горњеј и Доњеј града Београда*, који је потписао инжењер Николас Сули, а који је апроксимативно датиран у 1720. годину,¹⁰ видимо да он, што се тиче варошких утврђења, нема много додирних тачака са НПП (сл. 2). Приметно уопштенији, овај, *Сулијев план*, даје приказ замишљеног идеалног стања по завршетку радова па су и зидине дате схематски и без много обзирања на топографију. Ако ишта, пре изгледа да је управо овај план настао као прва, угрубо дата представа онога што је планирано да буде изведено.

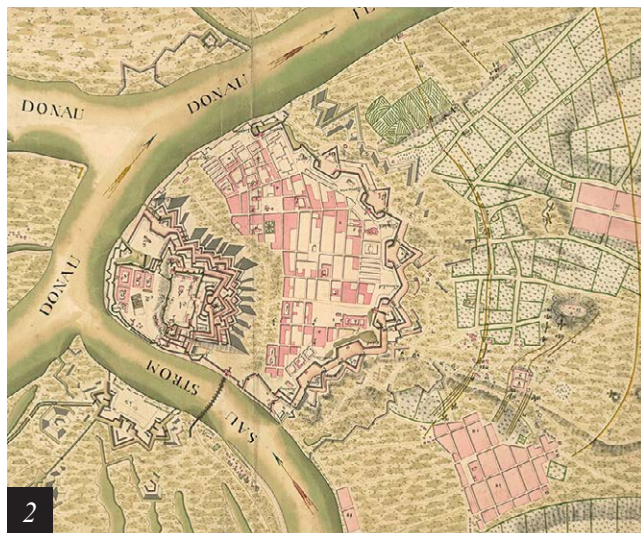
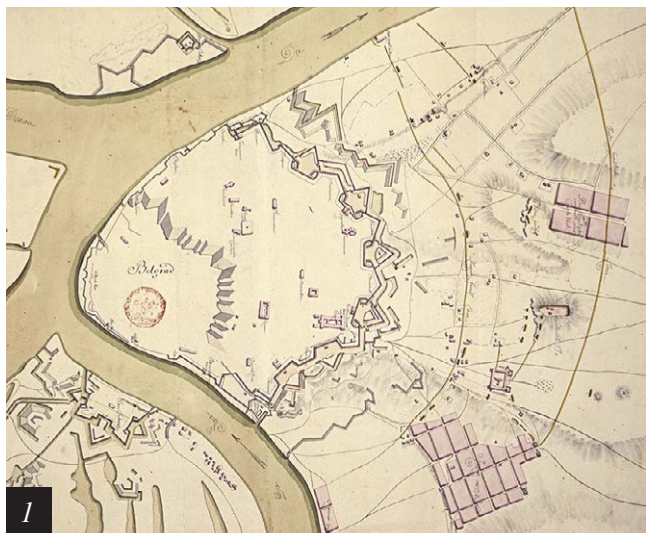
У проналажењу исправног временског оквира за настанак НПП, али и за објашњење шта он заправо представља, најбитније је поређење с врло поузданим Амановим планом, о којем се, захваљујући студији Жељка Шкаламере, зна скоро све.¹¹ Одраније је било познато да су систематска премеравања земљишта с намером да се добију подлоге за просторна планирања вршена од 1720, а нарочито током 1721. и 1722. године.¹² За план капетана Ама-

на, ађутанта принца Александра, знамо врло прецизно када је настао јер у картушу насловног листа између осталог пише да је премеравање терена извршено 1721, а да је план какав стоји пред нама завршен марта 1722. године.¹³ Како се на овом плану ништа од утврђења са НПП не види као изведено, долазимо до закључка да је све што видимо на НПП остало у домену планираног.

Ту се, међутим, суочавамо с проблемом делимичног подударанја са изведеним зидинама крај Дунава које јасно видимо на три карте Београда настале у годинама и деценијама које су му уследиле.¹⁴ Штавише, остаци тих бедема били су упадљиви још и почетком 20. века.¹⁵ На првој од три поменуте карте те фортификације су означене као *Hin und wieder angefangene Glacis*, тј. *с времена на време зајочињана иласија*. На другој су обележене с два различита слова те имају и два објашњења: *Bedeckter Weeg von General de Pouff* – *скривени љуџи генерала Де Пуфа*, као и *Bedeckter Weeg von General Doxat*, тј. *скривени љуџи генерала Доксат*. На крају, да су ове зидине изграђене

Сл. 3. Поређење Несињираној њариској њлана
(у врху) са чеџири каснија њлана Беоџрада:
1: Доксаџов њлан – SBB, Da 11 69e;
2: KAW, H III d 1413;
3: SBB, Da 11 69g;
4: Шџокеџојев њлан – KAW, H III e 3163 Expl. 2),
из којеџ се уочава да се зиџине крај Дунава на џрвом
разликују од свих осџјалих

пре оних, свима знаних Доксатових, сматрали су и Жељко Шкаламера и Марко Поповић, који су их на савременој карти Дорћола која приказује стање 1717–1740. учртали и означили као *Найушиена фортификациона њраса из 1718–1723*.¹⁶

Детаљном упоредном анализом планова насталих током треће и четврте деценије 18. века са овде разматраним планом (сл. 3) уочава се да се барокне зидине пројектоване крај Дунава налазе на истом месту као и оне које су изведене, али да се с њима не поклапају ни у општем изгледу ни у детаљима. Напротив, оне прате структуру Доксатових варошких утврђења која су стајала стотињак метара иза њих. Из свега овога произлази да су те *с времена на време зайочињане* зидине интегрални део Доксатових замисли, изграђене на месту где је, због равног терена, требало додатно ојачати линију одбране. Додатна ојачања нацртана су на овом месту и на Доксатовом првобитном, идеалном плану београдских утврђења. Из овога следи да су претходни истраживачи грешили када су у њима видели Сулијеве или радове некога од Доксатових претходника. Ово такође представља још једну потврду да су *зидине учртане у НПП само њројекти који су остали неосињварени*, осим можда неких детаља попут поменутих редута према Ташмајдану.

Овим смо одговорили када су настале зидине које су дуго одређивале изглед тог дела Београда, као и на питање да ли су фортификације учртане на НПП остале само *на њаиу*, али је остало питање када је настао сам НПП? Решење нам поново доноси поређење с Амановим планом Београдског дистрикта. Наиме, иако није прављен с намером да детаљније прикаже Београд и објекте који су се налазили у вароши већ његову околину, захваљујући труду капетана Амана и његових сарадника у њихов план прецизно су унете улице, али и *већина* најзначајнијих објеката у њима, који су приказани својим основама и наглашени тамнијом нијансом црвене боје. Међу њима је упадљиво одсуство једног од највећих здања која се распознају на НПП, грађевине разуђене основе на ободу средишњег дела вароши, која би можда могла бити идентификована као Султанов сарај (в. касније). Из овога би се дало закључити да је ова

велика грађевина, несумњиво оштећена током неколико претходних опсада града, срушена пре Амановог мапирања терена, тј. пре 1721. године, што је уједно и *terminus ante quem* за настанак НПП. Његов други временски међаш, тј. *terminus post quem*, нажалост није могуће одредити. Највише што се може рећи јесте оно што је рекао и Марко Поповић, а то је да је план настао по доласку мајора Сулија на место главног београдског инжењера. Међутим, док Поповић претпоставља да је он настао већ 1718, одмах након Сулијевог доласка, ми смо више склони мишљењу да се то десило годину или две касније, након што је његов први пројекат, који се није обазирао на топографију и постојеће стање, био изложен критици. Вероватно је да је управо након почетка спора око тога како би варошке зидине требало да изгледају (тј. 1720. године) Сулију била потребна прецизнија подлога на којој би могао да започне израду пројеката утврђења. Стога би *време насињанка НПП требало сместији између 1719. и њочетика 1721. године*.

На крају, остаје још питање шта је и зашто на овај план додатно учртано. Четири детаља се препознају као додати захваљујући донекле другачијем мастилу.¹⁷ Први су зидине које прате дунавску обалу. Други је слична интервенција са савске стране. Трећи је зграда квадратне основе код потоње Царске капије. Четврти јесте мала грађевина, вероватно шанац, на Великом ратном острву.¹⁸ Ако обратимо пажњу на то како је ово последње нацртано, видећемо да је рађено доста непажљиво што нас утврђује у мишљењу да су посредни каснији *ad hoc* додаци унети руком неког другог инжењера.

Највише података можемо ишчитати из трећег детаља, грађевине на месту где се турска Дуга чаршија постепено претварала у пут ка Вишњици (сл. 4). На раније поменутој Доксатовој карти из 1723. та је грађевина представљена нешто детаљније и описана као *dermalige Capuciner Kloster so im Graben komt – сагаињи каиуцински манастир* [који] *ѡиме осињаје у рову*. Знамо да су по доласку у Београд капуцини добили стан и ђамију коју су преправили у цркву. Овде је реч вероватно о месциду који се налазио уз текију Дедезадеа,¹⁹ који су стајали на месту данашње Прве гимназије. Уз ова два објекта, уступљен им је и повећи

Сл. 4. Исечак Несијнираној њариској њлана са уѝисаним месѝима и објекѝима коѝи се сѝомињу у раду (ѝрафичка обрада: Александар Сѝананојловић)

комплекс земљишта са десетак кућа, које су они порушили све осим једне да би подигли себи станове.²⁰ С обзиром на то како је оријентисана грађевина накнадно унесена на НПП, те да се не обазире на уличну мрежу, чини се да ту видимо управо завршене монашке конаке, који су устројени у складу са зидинама које је Сули пројектовао и као такве унео на НПП око 1720. године. Из овога произлази да су нови капуцински конаци подигнути негде између 1719, када је Сули започео пројекте варошких зидина, и 1723. године, када је нови главни инжењер Никола Доксат успео да их измени. Како је по Доксатовом пројекту капуцински манастир требало да заврши у шанцу, већ 1725. овом реду одређена је помоћ за подизање новог манастира, али је то остварено тек после 1735. године,²¹ недалеко одатле, у данашњој Добрачиној улици.

Summa summarum, као и на многим другим плановима израђеним за практичну примену, и на овом је цртано више пута. Прво је учртано постојеће стање тврђаве, вароши и њихове непосредне околине око 1719–1720. године. Одмах затим нацртане су новопројектоване варошке зидине по Сулијевом пројекту, које су остале неизведене. Напослетку, другачијим мастилом унете су последње измене којима је Сулијев пројект било потребно усавршити, али и оне којима је допуњено фактичко стање.

Након што смо се позабавили временом и сврхом настанка НПП, као и детаљима који су у њега накнадно унети, време је да видимо каква нова сазнања доноси ова карта Београда стара мало више од три века.

Географија приказаног дата је доста прецизно наглашенијим или блажим шрафирањем. Јасно се уочавају стрма падина над обалом Саве, блажи пад према Дунав, ниски ташмајдански вис, долина Булбулдера, удолина којом се данас спушта Немањина улица, као и брдо Западног Врачара крај ње.

Хидрографија је дата нешто детаљније него на другим савременим плановима па је тако, поред уобичајеног приказа будућег Великог ратног острва издељеног трима мањим водотоковима, овде видљиво да постоји један повећи поток који са севера затвара спољно утврђење с друге стране Саве, као и поточић који га омеђује с јужне стране. Види се делић Мокро-

лушког потока, који је приказан као знатнији водоток. Ни на овој као ни на Амановој карти у удолини Немањине улице није учртан поток, можда због тога што је био сезонског карактера. Булбулдерски поток приказан је с омањом десном притоком која долази са Вилиних вода. Између потока, тј. Вилиних вода, и Дунава приказано је мочварно земљиште, једино такво на карти. Како са других приказа знамо да је слично стање било и крај Саве на месту доцније Баре Венеције, долазимо до закључка да је приказана само ова мочвара јер је била од много већег значаја за радове које је мајор Сули разматрао. Најзанимљивији хидрографски детаљ јесте поток који протиче испод данашње Бајлонове пијаце, настављајући Душановом да би затим савио на север и нестао негде на месту пројектованих зидина, стотињак метара од (тадашње) обале Дунава. Могуће је да је овде посреди Кучук-дере (*Мали њоџок*), који се спомиње као име једне од хришћанских махала почетком 17. века.²² Доксатови радови на варошким утврђењима пресећи ће овај водоток на више места и учинити да потпуно нестане.

Улична мрежа је, као што смо већ истакли, приказана с највише детаља и највише прецизности од свих планова Београда из тог времена. Уличне линије дате су испрекиданом цртом, осим у случајевима када су се на њима налазиле грађевине. Исто тако, тј. испрекиданом линијом, исцртане су и стазе које се простиру између неизграђених делова вароши, гробаља итд. Графичко решење приказа уличне мреже увек је захтевало доста труда јер већина сокака тадашњег Београда није имала континуирани правац, почетак, крај, па ни низ кућа на уличној линији, већ су кривудали, разгранавали се у друге сокаке и још бројније ћорсокаке. Речима Француза Пулеа, који је кроз Београд прошао 1658. године, *Не њосџоји љрајан низ кућа. Гоџово свуда испрекидан је и има међу њосџоре који изгледају као њољска имања*.²³ Анонимни аутор овог плана вешто је избегао ову замку тако што је занемарио све осим најупадљивијих ћорсокака, док је улице дао у релативно правим линијама, без свих њихових *квџа*, али ипак довољно детаљно и пажљиво да представа остане верна постојећем стању.

Грађевине приказане на НПП можемо поделити у неколико скупина. Прву, најбројнију, али и најмање важну, представљају обичне, мале **куће**. Оне су дате схематски као квадрати или правоугаоници отприлике једнаке величине. На местима где прате уличну линију можемо претпоставити да их је аутор бројао, али тамо где су разбацане унутар блока њихов број и распоред треба узети *cum grano salis*.

Следећи по бројности јесу објекти нацртани *на њокој* (у облику слова П), затим они *на њајол* (Г), као и они који имају централни испад, тј. изгледају као скраћено слово Т. Како су сви они приказани као већи од кућа, овде је вероватно реч о господским **конацима**, које као особито бројне спомиње и Челебија. Мала је могућност да је реч о грађевинама европске архитектуре с обзиром на то да знамо да их је у првих једанаест година хришћанске власти подигнуто само 85.²⁴ Ови конаци разасути су релативно равномерно по целој вароши.

Због нашег слабог познавања Београда из доба када су конаци настали, за сада не постоји могућност да се готово иједан од њих идентификује поименце. Изузетак је највећи међу њима, који се налазио на правцу данашње Поп Лукине улице, отприлике код њеног угла са Фрушкогорском. Ово би, можда, могао бити *старишиј* (тј. старији) Митрополитов двор, поменут 1730. године у попису непокретног имања Митрополије београдске после смрти митрополита Мојсија Петровића. Наиме, у томе се попису као прве три тачке помињу *нова резиденција*, затим *двор стари*, те *старишиј двор ниже Сланеј чеими*.²⁵ Ако претпоставимо да је стари двор стајао уз стару саборну Цркву Светог архангела Михаила, док је нова резиденција без сумње барокно здање чија је градња отпочела 1725. године, велика грађевина *на њокој* коју видимо на плану могао би бити *старији двор*, подигнут пре него што се отпочело са градњом нове саборне цркве и митрополије. У тој претпоставци додатно нас утврђује податак са Сулијеве карте (око 1720), где се у главној улици овога краја предвиђа (или пак бележи) постојање *куће српској митрополији* (*la maison de l' archeveque rassiens*).²⁶ Управо је у том двору преминуо митрополит београдско-карловачки Мојсије, који се њиме служио.²⁷ Сходно

овоме, Слана чесма, која се налазила нешто више, тј. уз ову улицу, могла би се повезати са чесмом и теразијама за воду које је око 1670. на Сарајевском друму подигао велики везир Ахмед-паша Ђуприлић,²⁸ вероватно у непосредној близини Коски-бегове џамије, или на углу испод ње, отприлике на споју данашњих улица Кнеза Симе Марковића и Иванбегове. Старији Митрополитов двор био је необично оријентисан: оно што изгледа као главно лице окренуто је ка Сави, вероватно и ка његовој башти, док је отворени део окренут улици. Како се нашао на линији утврђења које је пројектовао Доксат, двор је срушен убрзо након 1730. године.

Други по величини међу претпостављеним конацима грађеним *на њокој* налазио се у средини блока који је раније обухватала килија Мехмед-паше Јахјапаше, оивичена данашњим улицама Дубровачком, Цара Душана, Книћаниновом и Скендербеговом, па би хипотетички могао да се повеже с неким од објеката који су заостали од овог великог комплекса верских грађевина.

Трећу скупину специфично нацртаних грађевина чине **џамије и месџиди** који су приказани као квадрати са округлим или полукружним додатком на једном од спољашњих углова, што, сасвим јасно, представља минарет. Уцртано их је укупно четрнаест. Остаје питање зашто нису уписане и остале џамије за које из других извора знамо да су постојале, штавише, и да су преживеле хришћанску владавину. Претпоставка је да су оне биле оштећене или направљене до те мере да их аутор карте није препознао. Захваљујући исцрпним истраживањима из друге половине 20. века, скоро све џамије унете на план могу се идентификовати. Овај план нам такође потврђује постојање и локације неколико џамија. Тако се на самој обали, на месту где пут скреће ка реци (па вероватно и према некадашњем понтонском мосту), налази мухамеданска богомоља коју ваља поистоветити с Царевом џамијом на Сави. Чудан облик и скромна величина на овој карти, као и то што се она види само на још једном картографском приказу Београда²⁹, вероватно сведоче о томе да је џамија била уклопљена у одбрамбена утврђења која су Турци подигли у деценијама између 1690. и 1717. године.

У низу специфично приказаних објеката наредне су **грађевине правоугаоне основе са унутрашњим двориштима**. Њих нема пуно, укупно четири, што је занимљиво јер је то класична основа караван-сараја и ханова.³⁰ Највећа међу њима је караван-сарај са безистаном Мехмед-паше Соколовића код којег се јасно разазнају његова два основна дела. Караван-сарај је приказан са три улаза, један према безистану и Дугој чаршији, други према сокаку који га омеђава с југа, а трећи с његове задње стране. Следећа два објекта овог типа налазимо непосредно на југ од овог караван-сараја, али до сада није понуђено решење шта би они могли бити. Онај од њих који је излазио на саму чаршију налази се на месту где након 1739/1740. године налазимо Џамију султана Мустафе, а за коју знамо да је постојала и пре 1717. под именом Ферхад-ћехајина џамија.³¹ Стога се може претпоставити да је квадратна избочина у једном од углова ове грађевине заправо џамија уклопљена у неко веће здање. Последња грађевина из ове категорије јесте Немачка кућа, седиште трговаца бечке Оријенталне компаније, подигнута око 1670. године, на углу данашњих улица Солунске и Браће Барух.³² Захваљујући детаљности овог плана видимо да је до часа настанка НПП нестао њен пространи врт који се наводно пружао скроз до Дунава.³³ Последња међу грађевинама овог типа јесте она касније уцртана уз саме планиране Сулијеве бедеме, за коју смо основано претпоставили да представља новоподигнуте конаке капуцинског манастира.

Ханови су приказани на врло неодређен начин, као групе дућана који граде четвороугао остављајући с једне стране већи или мањи пролаз. На овај начин приказана су три хана. Тачно прекопута Соколовићевог безистана, с јужном страном која је излазила на данашњу Јеврејску улицу, видимо Арасте-хан, који је пет година касније забележен као Чизма-хан.³⁴ С обзиром на то да је овај хан 1723. преуређен за становање занатлија који су градили тврђаву,³⁵ могуће је да се у доба настанка плана у њему одседало. Одмах јужно, преко пута поменуте улице, видимо хан сличних димензија, који за сада није могуће поуздано идентификовати.³⁶ Р. Тричковић каже да је на том истом месту 1743. године ве-

лики везир Сејид Хасан-паша подигао хан који је касније током истог столећа прозван Тахмис-хан.³⁷ Но, приказ већ постојећег хана на НПП ово доводи у питање, па је вероватније да је он само обновљен на месту старог. Овиме би се објаснила и тврдња мутевелије Сејид Хасан-пашиног вакуфа да су Цигани у њему становали *од давних времена*.³⁸ Трећи хан се налази нешто даље, у самом североисточном ћошку вароши, тик уз Дунав. Овај хан би могао бити идентификован као Молдован-хан, за који Д. Ђурић Замоло каже да је морао бити у близини Дунава јер се налазио на почетку списка кућа из 1728. године.³⁹ Ако је тако, ту у ово време није било никаквог одседања трговаца јер је зграда прво служила као стаја за коње да би потом служила као касарна за зидаре тврђаве.⁴⁰ С обзиром на то да је овај хан био повезан тек кратким сокаком са Факир Хаџи-Алијином џамијом, можемо отићи и корак даље и закључити да је то ранији Факир Хаџи-Алијин хан, који се спомиње у истоименој махали крајем 18. века.⁴¹

На крају, ваља нам споменути и неколико **појединачних грађевина** које су приказане на особит начин. Прва међу њима је већ поменути велики објект необично разуђене основе из које би се можда могло закључити да је настао спајањем неколико здања. Осим величине, о његовом значају говори нам и то што је изграђен уз сам Булбулдерски водовод, као и то што се налазио на доброј локацији, на раскрсници садашњих улица Француске и Господар Јевремове, на падини недалеко од Везировог сараја и седишта београдских муфтија, Хабил-ефендијине џамије. Из свега овога може се закључити да се ради о резиденцији неког високог угледника Османског царства, али се за сада не може са сигурношћу утврдити каква је била његова намена. Најбољи кандидат с којим би се могао повезати био би Султанов сарај (*Сарај-и амире*), грађевина подигнута у пролеће 1683. за потребе султана Мурата Четвртог, који је, како је и био обичај, до Београда допратио Кара Мустафа-пашу на његовом судбоносном походу.⁴² Међутим, оно што посебно збуњује јесте чињеница да се ово велико здање уочава само на једној ранијој карти, насталој непосредно после опсаде 1688. године, где га видимо са два унутрашња дворишта.⁴³ Као

што смо већ рекли, ова грађевина не види се на карти мајора Амана, из чега би следио закључак да је она срушена пре 1721. године, када су Аман и његови помоћници премеравали Београд и околину.

Друга грађевина необичне основе стајала је на самом ободу града, недалеко од дунавске обале. Она својим обликом подсећа на једнобродну цркву, полукружне апсиде окренуте југоистоку, са квадратним додатком с јужне стране, што би могла бити капела. Из наших релативно скромних знања о хришћанским храмовима 16. и 17. века не можемо закључити која би то црква била. Душан Ј. Поповић каже да [и]о 1718. имали су Срби у Београду само једну цркву, јер је саборна црква била од Турака разорена,⁴⁴ а то прихватају и остали аутори, но било какве назнаке о томе где је та црква могла бити за сада не постоје. Највећи аргумент у прилог њеном постојању јесте логика. Наиме, могућност да Срби једно време нису имали цркву у Београду, што би произлазило из погледа на овај план, искључена је. С друге стране, како ћемо касније видети, све остале познате цркве Београда биле су разорене пре уласка принца Евгенија у њега. Зашто би онда ова, која се притом налазила у муслиманском делу шехера, била поштеђена? Како о хришћанском храму у овом делу вароши немамо никаквог помена, за сада смо више склони мишљењу да је овде посредни омашка цртача или да се нама само чини да нацртано наликује цркви, мада се могућност да је нека црква ту постојала ипак не може у потпуности искључити.

Трећи међу овим објектима налазио се одмах изнад, тј. западно од Соколовићевог караван-сараја. Представљен је као две грађевине сложених основа уклопљене у једно. То је највероватније Јени-хамам, такође задужбина Мехмед-паше. У овом мишљењу додатно нас утврђују чињенице познате о овом купатилу: да се налазило близу споменутог караван-сараја, да је било велико (заправо највеће у Београду), те да је било двојно⁴⁵ – што се можда одсликава у начину како је приказан на плану.

Последња грађевина у овом низу нема ни по чему особиту основу, већ једноставну правоугаону (мада изузетно издужену), али је управо та једноставност необична, јер се не понавља више ниједан-

пут на карти. Налазила се одмах северно од Соколовићевог караван-сараја. Овде је по свој прилици приказана *мешћема* (судница), или, још прецизније, Нова мешћема, подигнута између 1600. и 1607. године,⁴⁶ а најбоље позната са Гумповог приказа Београда, где је означена као *la casa de Giudice* и приказана управо као издужена правоугаона грађевина са две куполе, по једном са сваке стране простране улазне капије.⁴⁷

Питање великих, знаменитих и упадљивих грађевина османског шехера које се нису нашле на овој карти једнако је занимљиво као и опис онога што се на њој јесте нашло. Најупадљивије је одсуство Везировог сараја, вероватно најлепше грађевине Београда пре разарања 1688. године. Тај сарај уцртан је у Гумпов, Италијански, Аманов и раније споменути план опсаде Београда 1688. на истом месту, мада је сваки пут приказан на другачији начин. На НПП, међутим, на његовом месту се налази празнина, наочиглед неизграђен простор, с неколико разбацаних кућа, као и нечим што личи на низ дућана у његовом некадашњем дворишту. Остаје, дакле, претпоставка да је Везиров сарај био у тако лошем стању да није завредио да буде унет на ову карту.

Једнако је сложено питање зашто се на карти не појављују ни српска ни јерменска црква, које су обе лепо представљене на Гумповом плану из 1688. године. За стару српску Цркву Светих архангела Гаврила и Михаила знамо да је након 1717. била ако не порушена онда у врло лошем стању,⁴⁸ вероватно толико лошем да није ни унета у карту. Ова црква налазила се нешто даље на запад од данашњег места, отприлике на месту садашњег здања Патријаршије или куће Крсмановића тј. Аустријске амбасаде.⁴⁹ На том месту на НПП видимо празан простор између кућа ка којем води једно сокаче. Претпоставља се да је стара Саборна црква обновљена тек 1726. године, но већ 1732. је срушена, а на њеном месту су никле варошке зидине.⁵⁰ Ако претпоставимо да је 1719–1720. године била у тако лошем стању да није била вредна уцртавања на план, то би значило да су београдски православци имали негде другу цркву или, још вероватније, капелу унутар неке грађевине, сасвим могуће унутар *сџарије* Митрополитовог двора (в. претходно).

Немамо другог начина ни да објаснимо непостојање јерменске оријенталне (миафизитске) цркве на овом плану града, па ћемо и за њу претпоставити да је страдала негде између 1688. и 1720. године. Ово не би толико чудило да не знамо како је 1720. године пописано четрдесетак власника радњи и кућа с јерменским именима, што је чинило око стотину душа.⁵¹ Но, биће да су сви они до тог доба већ подлегли напорима хабзбуршких власти да промене веру. Познато нам је да су већ 1723. Јермени римокатолици добили на уживање Зејнудин-агину џамију.⁵² Из тог разлога било је непотребно обнављати њихову стару цркву, чији су се остаци, скупа са њиховим старим гробљем, налазили на простору доње половине данашње Улице царице Милице, што ће рећи на линији која се нешто касније нашла непосредно испред нових Доксатових варошких зидина.

Још једна упадљива грађевина с Амановог плана дела Београдског дистрикта из 1721. године, која овде није убележена, јесте велика зграда четворугаоне основе која је главним прочељем гледала на Орта мезарлик, средишње турско гробље. На њеном месту на НПП налазимо делом низ дућана, а делом празан простор. Шкаламера је тај објект, вероватно пре свега због положаја и величине, сматрао за караван-сарай или хан.⁵³ С овим бисмо се сложили, између осталог зато што дућани нацртани на овој карти омогућавају да буду схваћени и као део полусрушеног хана (в. касније).

Један улични блок јужније Аманов план бележи Ибрахим-бегову џамију, отприлике на месту где је данас хотел „Мажестик“. Још 1688. за Гумпа је то била *la principale Meschita* (главна џамија), а до ње се налазила *l'ospitale* (болница), да би до 1721. и израђивања Амановог плана од целог комплекса остала само богомоља. Како на НПП она није убележена, већ се на том месту налазе један *конак* и два низа дућана, вероватно је била у лошем стању, без минарета и рушевна. И ова џамија, тј. њени остаци, нестали су у наредној деценији када су се нашли на правцу Доксатових варошких утврђења.

На карти нису експлицитно уцртана **гробља**, али на основу ранијих сазнања није тешко идентификовати неколико празних простора као таква. Ту

је пре свега средишње турско гробље, Орта мезарлик, које је и раније симболично делило дунавску од савске вароши, док је сада, с нестанком насеља најближег тврђави, та подела постала још израженија. Из онога што видимо на карти, чини се да се скупа с вароши и гробље повукло, па се тада простирало само до данашњих Теразија. Ово издужено мезарје било је испресецањем бројним стазама, што не чуди с обзиром на његов положај у средини вароши. Скупа са делом насеља најближим тврђави нестала је и мусала, отворени простор за молитву петком.

Још једно муслиманско гробље налазило се између садашњих улица Јеврејске, Високог Стевана, Браће Барух и Солунске. Било је то Доње гробље, тј. Шехитлук, место где су сахрањени шехиди погинули у освајању Београда 1521. године (а наводно и они погинули 1456. године).⁵⁴

Треће гробље које се уочава јесте оно које други планови бележе као Грчко гробље,⁵⁵ име којим се заправо означавају сви православни хришћани Београда. Ово повелико гробље се налазило наспрам грађевине коју смо раније идентификовали као Митрополитов двор, отприлике на простору које би данас омеђавале улице Поп Лукина, Царице Милице и Топличин венац, тј. на месту западне половине данашње улице Маршала Бирјузова.

Италијански план из 1683. године у непосредну близину Грчког смешта и Латинско (римокатоличко), Јеврејско и Јерменско гробље.⁵⁶ За ово последње могло би се претпоставити да се назире одмах јужно од Грчког, с обе стране дугачке а упадљиво ненасељене стазе. Места на којима би требало да стоје Латинско и Јеврејско гробље на НПП запоседнута су грађевинама односно чаршијама, па се може претпоставити да су затрta или запуштена током претходних ратова.

На карти недостаје и пространо турско гробље које се налазило у продужетку Дуге чаршије, а које је, судећи по томе како је уцртано на Аманов план, постало главно католичко гробље.

Међу многим вредним сазнањима која доноси ова карта вероватно најзанимљивије, а свакако најнеуобичајеније за своје време и релативно скромна картографска решења којима је приказиван Бе-

оград, јесте оно о **чаршијама**, тј. деловима јавних простора који су били посвећени трговини. Јасна одвојеност стамбених од трговачких делова у оријенталним насељима која је, између осталог, била изражена и другачијим начином градње, исказана је и на овој карти. За разлику од слободностојећих јавних објеката и кућа, које су готово све биле окружене баштама, чаршије су биле састављене од мањих приземних или једноспратних објеката који су стајали једни уз друге на самој уличној линији у дужим или краћим низовима. На НПП оне су приказане назубљеном основом која наликује на дугачке зграде с наизменичним увученим и испупченим деловима. На основу онога што знамо о тадашњем Арасте-хану (в. касније), може се закључити да је аутор карте желео пре свега да покаже урбану структуру, док је то да ли су чаршије испуњавале и своју улогу (што би нама било подједнако занимљиво), за њега било од секундарног значаја. Данас можемо само да нагађамо да ли су дућани од којих су се чаршије састојале 1719. или 1720. године имали своје закупце или су били празни, али оно што са карте свакако сазнајемо јесте да је у неком извесном раздобљу пре настанка карте одређени део града био окренут трговини.

И на овој карти лако је уочити да је највећа и најважнија међу чаршијама била Дуга чаршија, која се пружала правцем данашње Улице цара Душана, али не целом њеном дужином већ само до садашње Книћанинове улице или нешто даље, до Дунавског купатила, које је постојало и у то доба као хамам. На свом другом крају, чаршија је била нешто дужа од данашње улице и протезала се и на подручју нашег Зоолошког врта. Одатле па све до Книћанинове улице с обе њене стране протезао се низ дућана који је прекинут само на два места – где се тада налазила Ахмет-агина цамија (данас двориште школе „Дрвоарт“), вероватно теже оштећена јер на карти не видимо карактеристичну основу за овакву грађевину, као и на месту где је раније стајао Пиринч-хан (данас место где стоји Дом Светог Саве). Ова последња локација (и још само једна на карти) означена је на занимљив начин: испрекиданим цртама оивичена је парцела, док је на њој уцртан објекат (који би,

ако бисмо се водили ранијим закључцима овог рада, лично на конач), следствено чему би се могло закључити да је хан знатно оштећен.⁵⁷ Мало пре јужног краја Дуге чаршије ова се саобраћајница рачвала, с једним краком који је кретао уз падину. Првих педесетак метара ове саобраћајнице, прецизније деоница до њеног наредног рачвања, такође су приказани као чаршија. На првом рачвању, одмах иза Јахјапашевог килије, налазио се омањи троугаони трг, јасно убележен на више старих карата.⁵⁸

У свом најживљем делу, око Соколовићевог безистана и караван-сараја, Дуга чаршија се преливала и на суседне сокаке, најприметније на отварању садашње Јеврејске улице, која је и тада била насељена њиховим предузетним трговцима. Са њене северне стране налазио се Арасте-хан, док је с јужне уцртан објекат сличне основе, којег наука до сада није била свесна (в. горе). Арасте-хан је нацртан с назубљеном основом што би значило да му је приземље било начичкано дућанима. Међутим, из извора је познато да је овај објекат одмах после 1717. служио као штала за артиљеријске коње, затим као касарна за разне родове војске, да би 1723. био преуређен за становање занатлија који су радили на изградњи тврђаве.⁵⁹ Из овога видимо да је аутор карте бележио пре свега изглед грађевина, не обавезно и њихову функцију. Мањи низови дућана јављају се у позадини овог хана односно око Шехитлука и у суседном сокаку, данас Солунској улици. Трговини је био посвећен и скоро цео доњи део Јеврејске улице, од Солунске до обале Дунава (која је у то време била на месту данашње напуштене железничке пруге), са изузетком простора око и иза Капетановог месџида. На обали Дунава, где се налазило главно београдско пристаниште, налазимо још неколико чаршијица, *sit venia verbo*: на раскрсници садашње Дунавске и Улице Тадеуша Кошћушка, затим у Дунавској код краја Улице цара Душана и, на крају, на простору данашњег великог паркиралишта на крају Дубровачке улице. Из овога се може закључити да је дунавско приобаље било друго најживље место трговине, одмах након Дуге чаршије.

Једну мању скупину дућана налазимо и са друге стране Дуге чаршије, у данашњој Господар Јовановој улици, на простору непосредно испод Барја-

кли-џамије (тада још Чокаци Хаџи-Алијине џамије). Одбљесци некада врло важне Бајрам-бегове чаршије виде се и на овој карти па се дућани нижу на простору данашњег Дома Војске и врха Скадарлије. Неколико мањих скупина дућана налазимо и испод овог места, на путу ка Дугој чаршији, као и око (претпостављеног) Султановог сараја.

Највеће изненађење које доноси ова карта је сте изузетно развијена трговина у савском делу вароши. Трговини је била посвећена јужна половина почетног дела садашње Карађорђевог улице, која се настављала у данашњу Црногорску улицу. Ова чаршија може се с приличном поузданошћу идентификовати као Сава-чаршија, како је споменута у једном документу с краја 17. века,⁶⁰ тј. Савска чаршија што је име које налазимо 1731. године.⁶¹ На њу су се надовезивале трговачке радње у улици управној на њој, која се пела стрмо узбрдо, отприлике на месту данас непостојеће Ловћенске улице. Као чаршија је означена и прва улица паралелна са Савском чаршијом, која се делимично поклапа са данашњом Улицом Краљевића Марка, као и место где се иста чаршија спајала са Сарајевским друмом, садашњом Улицом Гаврила Принципа.

Одвојена од све ове трговине била је чаршија која се ширила између Грчког гробља и Орта мезарлика, правцем данашњих улица Маршала Бирјузова и Сремске и још неких сокака који данас не постоје. Величина ове чаршије збуњује. Како се њен највећи део налазио у делу града насељеном Јерменима, можда би се њен развој и постојање могли повезати, мада то до сада није потврђено у изворима, с повећаном улогом ове етничке скупине у трговини Београда између 1690. и 1717. године. Један део ове чаршије, сокак који се пружао тачно ка упадљивом рогу Грчког гробља, изгледа као да је накнадно уцртан, а део је без сумње преправљен тако што су објекти представљени као куће спојени да би се добио наизглед низ. Не може се рећи да ли је ово последица промена у овом делу вароши насталих током цртања тј. коришћења карте или је, пак, аутор само доцртао детаљ који му је раније промакао.

Напоследку, још неколико дућана било је раштркано западно од Орта мезарлика. Врло мала

скупина налазила се на почетку Сарајевског пута, близу Мусала-џамије, која није забележена на карти, затим неколико на простору данашњих Теразија, и на крају неколико на пола пута између ове две, отприлике на данашњем додиру Обилићевог венца и Улице кнеза Михаила. Код ових последњих, један низ дућана могао би представљати окрњени хан, који смо раније споменули када смо говорили о грађевинама које се на овом плану не виде.

Из распореда и величине чаршија може се извући неколико закључака. Супротно ономе што смо до сада знали о Београду раног 18. века, НПП нам приказује да је трговина била једнако развијена у савском колико и у дунавском делу вароши. На дунавској страни дућани су били концентрисани на три места, у Дугој чаршији, у Бајрам-беговој чаршији и на самом Дунаву, али и у неколико улица које су их повезивале, пре свега у Јеврејској. Ако претпоставимо да је након два рата и четири опсаде обим трговине у Београду, па стога и број дућана, опао, можемо рећи да се трговинска активност пре 1688. преливала у још већи број улица, попут данашње Солунске, у сокаке око Шехитлука, али највише у улицу која је повезивала Дугу чаршију са Бајрам-беговом, које су се у њој скоро спојиле. У савској вароши дућани су се налазили највећим делом на Сави, а затиму углавном на прилазним путевима, тј. на ободу насеља. Узевши у обзир да су се главне српске махале, као и јерменска, налазиле у овом делу вароши, чини се да су њихови житељи, упркос тешким временима, одржали или чак повећали обим трговине. Ово би био наставак тенденција уочених током 17. столећа,⁶² а поклапало би се и с оним што знамо о богатству српских трговаца већ на почетку хабзбуршке владавине.⁶³ Оба пројекта изградње варошких утврђења, а посебно онај Доксатов, највећим делом су уништила чаршије у савском крају те вероватно створила озбиљне проблеме српским и јерменским трговцима.

Захваљујући богатству детаља, ова карта отвара још једну могућност које друге савремене карте не нуде. Наиме, простим увидом у број објеката може се – врло непрецизно, наравно – дати процена изграђености (па тиме посредно и густине насељености)

различитих делова вароши. Поред самог средишта трговине око Соколовићевог караван-сараја и безистана, највише грађевина видимо на дунавској обали у његовој близини. Добро је насељен и део изнад караван-сараја, до данашње Господар Јевремове улице. Слично стање је и у околини Бајрам-бегове чаршије и потенцијалног Султановог сараја, док је подручје одмах испод њега, па све до Дуге чаршије слабије изграђено. На савској страни вароши не постоје велике разлике, осим што примећујемо да су готово све куће одмакнуте од ивице стрмог одсека ка реци, тј. потеза данашњег Косанчићевог венца.

Изостанак било каквих података о овом плану, као и чињеница да не садржи натписе или легенду, учинила је план из париске Народне библиоте-

ке непријемчивим за досадашње истраживаче. Но, имајући у виду количину података и детаља који се из њега могу ишчитати, закључујемо да овај план с правом треба побројати у најважније картографске изворе за историју Београда 17. и почетка 18. века. Како је реч о једном од тек неколико релативно поузданих планова Београда из периода пре великог барокног преиначења града, нема сумње да ће он знатно ојачати основу за проучавање урбаног развоја османског Београда.

Владимир О. Дуловић,
историчар,
Београд
v.o.dulovic@gmail.com

НАПОМЕНЕ:

- 1] Најважнији међу њима су Гумпов план: Johann Baptist Gumpp, *La Fortezza e la Citta di Belgrado assediata dal Serenissimo Massimiliano Emmanuele Elettore* [...], Минхен, 1688, Музеј града Београда (МГБ), И1 1194; Боденеров план из исте године: Gabriel Bodenehr, *Neuster Plan der Stadt und Vestung Belgrad*, МГБ, И1 3775; и Росијев план опсаде Београда 1688: Joannes Jacobus de Rubeis, *Orientis porta Taurunum (vulgo Belgrado)* [...], Рим 1688, МГБ, И1 121.
- 2] *Mappe einer Partie des Belgrader Districts in Koenigreich Serbien*, 1721, Österreichischen Staatsarchiv (ÖStA), KA, G Ib 25.
- 3] *Plan Der Grantz Stadt u: Festung Belgrad*, 1735, British Library London (BLL), c1348-25.
- 4] Сви најважнији Шкаламерини самостални радови о овој теми искоришћени су у овом раду.
- 5] Међу њима бисмо желели да укажемо на два највреднија за проучавање београдске вароши: *Le Siege de Belgrad*, [1688], Kriegssarchiv Wien (KAW), H III c 143, као и *Plan de Belgrad*, BLL, MS 64930.
- 6] Поповић 1980: 40–42; 2006: 214.
- 7] *Истѹ* 2006: 218; 1980: 21.
- 8] *Истѹ*: 228, 238.
- 9] *Истѹ*: 214.
- 10] *Plan de la Haute et Basse Ville de Belgrade* (BNF, Ge C 23182).
- 11] Шкаламера 1970: 43–67.
- 12] Škalamera 1973a: 14.
- 13] Шкаламера 1970: 43.
- 14] План опсаде Београда 1739, Staatsbibliothek zu Berlin (SBB), Da 11 69e, затим *Plan von Belgrad in der mahlen Sich Befindtlichen Stand Anno 1739*, SBB, Da 11 69g, па *PLAN von Belgrad wie sich Solche in Zeith der Belagerung Befunden Hat*, HI-Id 1413, X 47083-11, као и на Штокеловеом плану из 1789. (НШЕ 3163 Expl. 2).
- 15] *Ту је од Душанове улице ѿочињала узвишица, ѿа се сѹишћала у барушћину ѿуну корова и жабокречине, а завршавала се ѿреко ѿушћ радничких сћанова у Радничкој улици* (Живановић 1980: 113). Баре пуне жабокречине на томе месту запамтио је и Милан Јовановић-Стојимировић (2008: 41). Поравнавање овог терена извршено је тек 1920/1921. године (Живановић 1980: 99).
- 16] Шкаламера и Поповић 1978: 230–231 (карта).
- 17] Овде треба напоменути да се на НПП јасно виде и детаљи урађени графитном оловком, али су то очигледно скице које су претходиле цртању утврђења и још неколико објеката који су постојали, али нису унети мастилом вероватно због своје удаљености од зидина.
- 18] Поповић 1980: 43.
- 19] Шкаламера и Поповић 1978: 220–221 (карта).
- 20] Поповић 1950: 213.
- 21] *Истѹ*.
- 22] Шабановић 1970: 9.
- 23] Самарџић 1961: 200.
- 24] Стефановић-Виловски 1905: 342.
- 25] Руварац 1912: 209.
- 26] *Plan de la Haute et Basse Ville de Belgrade* (BNF, Ge C 23182), под бројем 34.
- 27] Поповић 1950: 281–282.
- 28] Шабановић 1970: 25.
- 29] На Бајеловом плану (*Plan de Belgrade*, Париз [1717], МГБ, И1 3154).

- 30] Тако је нпр. на тзв. Талијанском плану Београда из 1696. (*Pianta di Belgrado con sue nove Fortificationi fateva 1695-1696* [...], МГБ, И1 312) учртано девет грађевина овакве основе, а на досад најдетаљнијој реконструкцији изгледа Београда у 17. веку (Шкаламера и Поповић 1976: 53), њен аутор Ж. Шкаламера нацртао је чак десет грађевина овог типа.
- 31] Đurić-Zamolo 1977: 40.
- 32] Више у: Шкаламера и Поповић 1976: 51. С обзиром да је на то место смешта Италијански план из 1683. (*Österreichische Nationalbibliothek Wien, RV 2012*), којим су се аутори водили при реконструкцији, као и врло прецизан Аманов план, остаје нејасно зашто су Шкаламера и Поповић у својој последњој картографској реконструкцији Дорћола (1978: 220-221) Немачку кућу лоцирали на друти, десни рогаљ ове улице.
- 33] Шкаламера и Поповић 1976: 51.
- 34] *Истѿо* 1978: 234; Đurić-Zamolo 1977: 93.
- 35] Đurić-Zamolo 1977: 93.
- 36] Неупарена имена која би се могла повезати са ханом на овом месту јесу: (1) Безистан-хан, који је споменуо Челебија, јер се налазио дијагонално од безистана; затим (2) Пазар-Јери хан, познат из истог извора, јер је Јери-Пазар назив за стари средњовековни Попов трг на којем је подигнут и Соколовићев караван-сарај; као и (3) Ибрахим-пашин хан, јер би био на месту достојном градње великог везира (Đurić-Zamolo 1977: 98-100, Čelebi 1967: 88; Шабановић 1970: 10).
- 37] Тричковић 1973: 71.
- 38] *Истѿо*.
- 39] Đurić-Zamolo 1977: 100.
- 40] *Истѿо*.
- 41] Тричковић 1973: 78.
- 42] Fotić 2018: 72.
- 43] Реч је о још једној у нашој стручној јавности мало до нimalo познатој карти која се налази у Ратном архиву у Бечу (*Le Siege de Belgrad KAW, НIIIc 143*). Карта се бави опсадом Београда 1688. године и по свој прилици су је израдили очевици тих догађаја. У њој су, поред најважнијих догађаја током опсаде, приказани и улична мрежа, као и најважнији објекти, али, нажалост, често веома схематично, па је тако део вароши испод Дуге чаршије цео приказан као растер правоугаоних и квадратних облика, тј. са сокацима који се сви секу под правим углом.
- 44] Поповић 1950: 332.
- 45] Đurić-Zamolo 1977: 114.
- 46] Фотић 1991: 107.
- 47] МГБ, И1 1194, под бројем 20 у легенди.
- 48] Поповић 1950: 332; 2012: 156 *passim*.
- 49] Поповић 2012: 150 *passim*; 2013: 467.
- 50] *Истѿо*: 157-158.
- 51] Поповић 1950: 191.
- 52] Đurić-Zamolo 1977: 54; Поповић 1950: 193.
- 53] Шкаламера 1970: 36-37 (карта *Београд крајем XVII века*).
- 54] Čelebi 1967: 94. На Зојтеровој карти (*Belgradum sive Alba Graeca Serviae Metropolis* [...], Аугзбург [1737], МГБ, И1 334), овај простор је уписан као *Freyt Hof*, тј. *гробље* па су Шкаламера и Поповић с правом на ово место сместили Челебијино Доње гробље.
- 55] Шкаламера и Поповић 1976: 49-50.
- 56] *Истѿо*.
- 57] Да није у потпуности уништен, као што би се очекивало с обзиром на то како је учртан у план, упућује нас податак да се спомиње у попису 1728. године, када је у њему била војна апотека (Đurić-Zamolo 1977: 96).
- 58] Најупадљивије је то урађено на Зојтеровој карти (МГБ, И1 334), где је он означен као *Platz*, једино такво место у целој вароши. С обзиром на то да је познато да се стари Ат-пазар налазио у Имарет махали (Фотић 1991: 108), вероватно је да је био смештен управо на овом, једином отвореном простору ове улице и суседних.
- 59] Đurić-Zamolo 1977: 93. Да је Чизма-хан, о којем на овом месту пише Дивна Ђурић Замоло, идентичан са раније и касније бележеним Арасте-ханом, показала је Р. Тричковић (1973: 70).
- 60] Шабановић 1970: 33.
- 61] Руварац 1912: 209.
- 62] Веселиновић 1970: 172, 176-177.
- 63] Српски трговачки руфет је већ 1724. године успео да добије владарску повластицу за искључиво право увоза мануфактурних и индустријских производа из Османског царства (Точанац Радовић 2019: 28).

ЛИТЕРАТУРА:

- Веселиновић, Р. (1970), *Продирање аустријске шрѿовине у Београд у другој ѿловини XVII века*, у: Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867, зборник радова, ур. Васа Чубриловић, Београд: САНУ: 163-179.
- Đurić-Zamolo, D. (1977), *Beograd kao orijentalna varoš pod Turcima 1521-1867* : Arhitektonsko-urbanistička studija, Beograd: Muzej grada Beograda.
- Живановић, Ђ. (1980), Дорћол, Друга мушка и око њих, у: *Београд у сећањима 1919-1929*, Београд: Српска књижевна задруга: 94-121.
- Јовановић-Стојимировић, М. (2008), *Силуете старог Београда*, Београд: Просвета.
- Поповић, Д. Ј. (1950), *Србија и Београд*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Поповић, М. (1980), Пројекти Николе Доксата де Мореза за реконструкцију београдских утврђења 1723-1725. године, *Годишњак града Београда XXX* (Београд): 39-58.
- Поповић, М. (2006²), *Београдска шврђава*, Београд: Јавно предузеће „Београдска тврђава“.

- Поповић, М.** (2012), Прилог проучавању београдске Српске вароши – Стара Саборна црква и Митрополитски двор, *Глас САНУ CDXX* (Београд): 145–172.
- Поповић, М.** (2013), Прилог проучавању топографије византијског Београда у XI и XII веку, *Зборник радова Византолошког института* L/2 (Београд): 461–478.
- Руварац, Д.** (1912), Непокретно имање митрополије београдске у Београду 1730, *Архив за историју српске православне карловачке митрополије* 13–14 (ур. прота Д. Руварац) ([Сремски] Карловци): 209.
- Самарџић, Р.** (1961), *Београд и Србија у сјисима француских са-временика, XV–XVII век*, Београд: Историјски архив Београда.
- Стефановић-Виловски, Т.** (1905), Београд од 1717–1739 : по архивским изворима, *Нова искра* 11 (Београд): 340–344.
- Точанац-Радовић, И.** (2019), *Београд под хабзбуршком влашћу 1717–39. године*, у: Барокни Београд : преображаји 1717–1739, ур. В. Бикић, Београд: Археолошки институт : Музеј града Београда: 12–37.
- Тричковић, Р.** (1973), Београдска тврђава и варош 1739– 1789. године, *Годишњак града Београда XX* (Београд): 49–88.
- Фотић, А.** (1991), Девет прилога историји турског Београда, *Годишњак града Београда XXXVIII* (Београд): 103–112.
- Fotić, A.** (2018), *Belgrade Kadi's Miraseles of 1683: The Mirror of a Kadi's Administrative Duties*, in: *Belgrade 1521–1867*, ed. D. Amedoski et al., Belgrade: The Institute of History Belgrade : Yunus Emre Enstitüsü: 65–77.
- Čelebi, E.** (1967), *Putopis – Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo: Svjetlost.
- Шабановић, Х.** (1970), Урбани развитак Београда од 1521. до 1688. године, *Годишњак града Београда XVII* (Београд): 5–41.
- Шкаламера, Ж.** (1967), Прилог проучавању картографских извора за историју Београда XIX века, *Годишњак града Београда XIV* (Београд): 169–201.
- Шкаламера, Ж.** (1970), Мапа једног дела Београдског дистрикта из 1721. године, *Годишњак града Београда XVII* (Београд): 43–67.
- Шкаламера, Ж.** (1971), Београдска нова Доња варош у XVIII веку, *Годишњак града Београда XVIII* (Београд): 53–75.
- Шкаламера, Ж.** (1973), Локације неких знаменитих београдских грађевина XVI и XVIII века, *Годишњак града Београда XX* (Београд): 171–187.
- Škalamera, Ž.** (1973a), Planovi barokne rekonstrukcije Beograda iz 1717–1740. godine, *Urbanizam Beograda* 22 (Beograd): 13–18.
- Škalamera, Ž.** (1973b), Planovi Beograda iz 1789. godine, *Urbanizam Beograda* 24 (Beograd): 19–24.
- Шкаламера, Ж. и Јаковљевић, З.** (1964), *Кнез Михајлова улица*, Саопштења 3, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.
- Шкаламера, Ж. и Поповић, М.** (1976), Нови подаци са плана Београда из 1683, *Годишњак града Београда XXIII* (Београд): 33–57.
- Шкаламера, Ж. и Поповић, М.** (1978), Урбани развој Дорћола, *Годишњак града Београда XXIII* (Београд): 211–254.
- КАРТОГРАФСКИ ИЗВОРИ:**
- Италијански план**, Österreichische Nationalbibliothek Wien (ONB), RV 2012.
- Гумпов план**, Johann Baptist Gumpp, *La Fortezza e la Citta di Belgrado assediata dal Serenissimo Massimiliano Emmanuele Elettore [...]*, Минхен, 1688, Музеј града Београда (МГБ), I11194.
- Боденеров план**, Gabriel Bodenehr, *Neuster Plan der Stadt und Vestung Belgrad*, МГБ, I1 3775.
- Росијев план опсаде Београда 1688**, Joannes Jacobus de Rubeis, *Orientis porta Taurunum (vulgo Belgrado) [...]*, Рим 1688, МГБ, I1121.
- Le Siege de Belgrad*, [1688], Kriegsarchiv Wien (KAW), H III c 143.
- Талијански план Београда из 1696**, *Pianta di Belgrado con sue nove Fortificationi fateva 1695–1696 [...]*, МГБ, I1 312.
- Plan de Belgrad*, British Library London (BLL), MS 64930.
- Бајелов план**, *Plan de Belgrade*, Париз [1717], МГБ, I1 3154.
- Сулијев план**, *Plan de la Haute et Basse Ville de Belgrade*, Bibliothèque nationale de France (BNF), Ge C 23182.
- Несигнирани париски план**, BNF, Ge C 10281.
- Аманов план**, *Mappa einer Partie des Belgrader Districts in Koenigreich Servien*, 1721, Österreichischen Staatsarchiv (ÖStA), KA, G Ib 25.
- Plan Der Grantz Stadt u: Festung Belgrad*, 1735, BLL, c1348–25.
- Зојтеров план**, *Belgradum sive Alba Graeca Serviae Metropolis ubi Savus Fluvius Danubio miscetur, una cum arce munitissima est, et hinc clavis Hungariae appellatur per M. Seutter S.C. et C. R. M. Geogr. Auguste Vind*, Аугзбург [1737], МГБ I1 334.
- Plan von Belgrad in der mahlen Sich Befindetlichen Stand Anno 1739*, Staatsbibliothek zu Berlin (SBB), Da 11_69g.
- План опсаде Београда 1739**, SBB, Da 11 69e.
- PLAN von Belgrad wie sich Solche in Zeith der Belagerung Befunden Hat*, KAW, H III d 1413.
- Штокеловејев план**, *Plan von dennen Attaquen auf Belgrad von 17ten September bis inclusive 8ten October 1789. Dessine par [...]* Stockeloy Capitain au Corps des Ing, KAW, H III e 3163 Expl. 2.

Summary: VLADIMIR DULOVIĆ**AN AS-YET-UNPUBLISHED MAP OF BELGRADE
FROM THE BEGINNING OF THE 18th CENTURY**

The oldest maps of Belgrade date to the late 17th and early 18th centuries. However, each of them gives us only a partial picture of the appearance of the city before the great baroque reconstruction of 1717–1739, making each new discovery of a cartographic source extremely valuable. The map of Belgrade from the National Library of France with the signature Ge C 10281 was already known to researchers of Belgrade's history, but, due to the lack of any inscription or legend, very little attention had thus far been paid to it. By analyzing its content and comparing it with other maps and plans of the city from the same period, however, we came to the conclusion that the map was made for the needs of the reconstruction of Belgrade's fortifications according to the plans of Major F. N. Suly, and that it was created between 1719 and early 1721. In addition to a detailed description of the situation of the time, the walls that were intended to surround the settlement were also drawn and planned on this map.

The information that the map offers regarding the appearance of Belgrade's quarters is particularly valuable, given that, of all of those known to date, this is the only one to have individual buildings included on it. Among these we can identify the caravanserai with covered market (*bezistan*) of Mehmed Pasha Sokolović, several *hans* (Araste, Moldovan, etc.), mosques (including the Emperor's Mosque beside the Sava), as well as several buildings about which our knowledge is still limited (the old Metropolitan's Court, the Sultan's Court (*saraj*), and the Jeni hammam).

Of great importance is the fact that market (*čaršija*) areas are illustrated differently to residential buildings on this map, providing us with additional insight into the layout and life of the town at that time. In addition to the expected Duga ('Long') *čaršija*, we see developed trade in Jevrejska street, as well as in the Sava *čaršija* and along a decent portion of the slope leading to the Sava. The plotting of individual buildings also allows us to estimate the population density in certain parts of the town. It was greatest between the still-standing Bajrakli mosque and the Danube bank, as well as in the area around the (now lost) Bajram-Beg mosque.

Bearing all this in mind, we conclude that this map should be counted among the most important sources for future research on Belgrade during the 17th and early 18th centuries.

Vladimir O. Dulović

Historian, Belgrade

v.o.dulovic@gmail.com

List of Figures

- Fig. 1 *Unsigned Paris map (scan of the original map Ge C 10281 from the National Library of France in Paris)*
- Fig. 2 *Suly's plan (scan of the original plan Ge C 23182 from the National Library of France in Paris)*
- Fig. 3 *Comparison of the unsigned Paris map (top) with four later plans of Belgrade:
1: Doxat's plan – SBB, Da 11 69e;
2: KAW, H III d 1413;
3: SBB, Da 11 69g;
4: Stockeloy's plan – KAW, H III e 3163 Expl. 2)
from which it can be seen that the walls near the Danube on the first differ from those depicted on all of the others*
- Fig. 4 *Excerpt of the unsigned Paris map annotated with places and buildings mentioned in the paper (graphic editing by Aleksandar Stanojlović)*